

In the essay are investigated the historiography and the sources of history of bolohivsky political center. To historiographical developments of the past are included, in particular the work of M. P. Dashkevich «Bolohivska land and its importance in the Russian history» (1876) which, in fact, started studying the history of the definite political formation of the XII–XIII century. In the nineteenth century some attempts to characterize the past Bolohivschyny made M. S. Hrushevskiy in the article «To Bolohivschyny: Gubin settlement» (1896) and also N. Kvashnin-Samarin in a statement «On the occasion of Lyubetskyi convention» (1873) and others.

At the beginning of XXI century the author of the monograph «Treasures of the Bolohivsky land» (2001, 2003) turned to the history of Bolohivsky land. I. Vinokur, O. I. Zhurko and others paid attention to the Bolohivschyny in the past in the monograph «Annalistic Gubin XII-XIII century. Bolohivska land: the archaeological materials of investigations of 1997–2003 years» (2004).

The author referres to the sources of study the history of Bolohivschyny which are the group of chronicles, archival materials and some publications reflecting materials of archaeological researches of settlements of Bolohivskyi land.

Key words: Bolohivsky land, site of ancient settlement, warrior, findings.

Отримано: 17.09.2015 р.

УДК 94(497.113) «1253»: 930.2

Ђура Харди

СРЕДЊОВЕКОВНИ СРЕМ У ЈЕДНОМ ДОКУМЕНТУ КРАЉА БЕЛЕ IV ОД 3. ОКТОБРА 1253. ГОДИНЕ¹

Ђура Гарди. Средњовічний Срем в одному документі короля Бели IV від 3 жовтня 1253 року. У документі, виданому угорським королем Белою IV від 3 жовтня 1253, містилося підтвердження вироку суду, згідно якого маєтки Лаврентія, адміністратора Бешенова, які розташовувалися в Сремі, були конфісковані з причини його звинувачення у підробці грошей. На основі документу, автор статті розмірковує про історію регіону Срем в XIII столітті. Джере-ло містить першу згадку в історії про місце Бешенова, який, швидше за все, належав до бенедиктинського монастиря Св Гргур (Гргуревці). У той же час цей документ містить перші хронологічні дані, як розкривають той факт, що в центрі регіону і округу Срем вже існувало карбування грошей, навколо чого і зафіксований відповідний злочин. У документі також міститься інформація стосовно соціальної структури населення та економічного життя регіону Срем XIII століття, яке тривало, незважаючи на нещодавнє вторгнення татар (монголів). І, нарешті, ми також дізнаємося, що серед конфіскованого майна ви-

¹ Овај рад је настао као резултат пројекта *Средњовековна насеља на тлу Војводине, историјски процеси и догађаји* (2011–2015) Секретаријата за науку и технолошки развој АП Војводине.

щезгаданог фалшивомонетника знаходилися виноградники та винні преси, як ще одне свідчення того, що Срем був регіоном, відомим високою якістю виробництва вина.

Ключові слова: середньовічний Срем, Король Бела IV, монастир Святого Гргура (Гргуревці), кримінальна справа, фалшивомонетник, Бешенова, вина з Срема.

Ђура Харди. Средњовековни Срем у једном документу краља беле iv од 3. октобра 1253. године. У повељи угарског краља Беле IV, издатој 3. октобра 1253. године, био је потврђен ранији исход судског спора у којем су конфисковани поседи Лаурентија, управника сремског места Бешенова, због тога што је ухваћен у злочину кривотворења новца. Аутор рада на основу анализе садржаја ове повеље расправља о прошлости Срема средином XIII века. Документ садржи први историјски помен места Бешенова које је припадало поседу суседног бенедиктинског манастира светог Гргура (данас у Гргуревцима). Ова повеља ујед-но представља и најранији хронолошки податак да је у седишту области и жупаније, данашњој Сремској Митровици, у то време већ постојала краљевска комора у којој се ковао новац, чији су људи (службеници) разоткрили овај злочин. Повеља угарског краља сведочи и о занимљивој социјалној структури становништва и развијеном економском животу у Срему средином XIII века који се, изгледа, одвијао несметано упркос недавној најезди Монгола. Коначно, међу запленим добрима реченог фалсификатора налазили су се виногради и преса за вино, као још једно речито сведочанство о Срему као области у којој се производило чувено вино.

Кључне речи: средњовековни Срем, краљ Бела IV, фалсификовање новца, Бешеново, Манастир светог Гргура (Гргуревци), сремска вина.

Захваљујући једној конфирмационој повељи (privilegio confirmari) угарског краља Беле IV, издатој у граду Ђеру 3. октобра 1253. године, историографији су остали сачувани подаци о једном несвакидашњем и у најмању руку занимљивом криминалном делу – ковању фалсификованог новца у сремском месту Бешенову. Повељу је открио и објавио још током друге половине XVIII века чувени историчар, библиотекар и ерудита Георг, тј. Ђерђ Прај. Његов текст су затим редом преузимали други познати издавачи дипломатичке грађе, Иштван Катона, Ђерђ Фејер, Тадија Смичиклас, да би са концизним библиографским освртом, регесту овог документа на мађарском језику публиковао Имре Сентпетери (Pray 1779²: 62-63; Katona 1782: 200-201; F, IV/2: 171-172; Smičiklas, IV: 539-540; RA: I/2:br. 998, 309-310). Две године након Сентпетерија (могуће, независно од мађарског историчара), са садржајем ове повеље нашу научну јавност је упознао Станоје Станојевић. Познати српски историчар је своју кратку белешку, својеврсни извод из речене повеље, знаковито насловио *Прављење лажног новца у Бешенову у 13 веку* (Станојевић 1929б: 250).

У нашем случају до садржаја исправе Беле IV довео нас је током једног

истраживања помен статуса (овостраног) Срема, који је у то време као целокупна област (*totam Sirmiam!*) и жупанија у форми «хонора» или награде за службу (*honore comitatus*) био додељен једном од актера повеље, калочком надбискупу Бенедикту¹ (F, IV/2: 171; *Smičiklas*, IV: 540). Привучени вешћу о сремском фалсификатору новца, признајемо да смо накнадно «сазнали» за Станојевићеву белешку² која нас је додатно охрабрила у науку да кренемо с почетне истраживачке тачке на којој је њен аутор стао, имајући пред собом шири контекст значења овог извора, забележен и у радовима других аутора. Наиме, по нашем уверењу повеља Беле IV отвара неколико важних тема из богате прошлости Срема средином XIII века које се тичу не само географске, већ и социјалне, економске, културне и црквене, коначно винске «топографије» плодног сремског тла. Дакле, имајући на располагању извор и регесте наших уважених предходника Сентпетерија и Станојевића, у даљем излагању нам предстоји ново ишчитавање и тумачење података из краљевске даровнице настале у јесен 1253. године, с циљем да потврдимо основаност наших претпоставки.

Ауктор повеље, краљ Бела IV у првом делу своје исправе обавештава «јавност» о кривичном делу почињеном у Бешенову и исходу судског спора који је затим уследио. Сазнајемо да су Лаурентије, старешина Бешенова (*Laurentius villicus de Bessenev*), насеља које је припадало Цркви светог Гргура заједно са својим сином Димитријем и Јованом, зетом извесног Гргура такође из Бешенова, били ухваћени у злочину кривотворења новца од стране краљевских сремских коморника, Ле(о)полда и његових сарадника (*per camerarios nostros Sirmienses, Leppoldum scilicet et socios eiusdem in manifesto crimine fabricationis false monete deprehensi*). Преступници су заједно ухваћени на делу, «тако што» им је заплењен сав алат помоћу којег су вршили кривотворење, а који је изгледа био предат или посредно предочен краљу (*in ipso opere deprehensi, fuissent conuicti, ita quod et omnia instrumenta eorum, per que ipsam falsariam exercebant, nobis [Regis] forent presentata*). Владар је с обзиром на тежину и озбиљност злочина овластио калочког надбискупа Бенедикта, иначе свог канцелара и уједно великодостојника који је у виду «награде за службу» тада држао цео Срем са жупанијом, да истражи чињенице у вези с овим догађајем. «Према (законским) обичајима Краљевине», добра осуђених су доспела у руке надбискупа као краљевског суца, а једним својим делом и код краљевских коморника који су представљали оштећену страну. У наставку повеље приказана је даља судбина добара, да би владар уредио и озваничио њихов коначни статус.

Заплењени иметак старешине Бешенова Лаурентија који се састојао од више кућа, винограда, једног сењака и пресе за вино (*domos et quasdam vineas, fenetum, et torcular, ipsius Laurentii*) као и добра других окривљених, колико она

¹ Реч је о помену који превазилази оквир ове расправе и о којем ћемо, надамо се, детаљније писати другом приликом у контексту историјских почетака Сремске жупаније

² На прилог Станоја Станојевића посвећен сремском фалсификатору новца, и поред околности да нам је била позната Станојевићева друга цртица о Бешенову публикована такође на страницама Гласника Историјског друштва у Новом Саду исте 1929. године, пажњу нам је скренуо колега Небојша Карталија, на чему му се искрено захваљујемо

која су припала надбискупу толико и она чије су стечене делове краљевски коморници, сазнајемо, продали надбискупу (*quam partem dictam Camerarium, quam sibi [Archiepiscopo] vendiderant*), надбискуп је поклатио свом тавернику Ивану (*Iwan magistro tavernicorum suorum*) – личном службенику који је попут великодостојника краљевског двора, носио титулу «магистар таверника» и био својеврсни чувар прелатове благајне и финансија. Овом дару била су придода-на још два винограда (*duas vineas*), које је таверник Иван стекао од бискуповог рођака жупана Петра. Коначно, на архиепископову молбу коју је он лично под-нео владару описану донацију и куповину спроведену у корист верног маги-стра Ивана владар је потврдио посредством посебне привилегије издате у гра-ду Ђеру (*Iaurinum*), «*anno Domin. MCCLIII. quinto nonas Octobris, regni autem nostri anno XVIII*» (F, IV/2: 171-172; Smičiklas, IV: 539-540).

Већ је Станоје Станојевић у посебном прилогу истакао значај помена Бешенова у повељи Беле IV. Он је логично закључио да данашње српско име Бешенова (очигледно посредством мађарског језика као етимолошког моста – Ђ. Х.) своје корене вуче од речи *Besenyő* – мађарског имена за номадски и ратнички народ Печенега. Захваљујући свом присуству на тлу Срема, Печенези су без сумње дали име Бешенову. Назив «*Bessene*» у латинском документу из 1253. године, како је посредно констатовано Станојевић, уједно је најранији познати запис овог сремског насеља у историјским изворима (Станојевић 1929а: 88-89). Недоумица да ли се помен Бешенова из 1253. године односи на сремско или банатско Бешеново (данас у румунском делу Баната), присутна у литератури до данашњих дана је ипак неутемељена (Ђурчић et al. 2012: 120; Поповић 1950: 44). Како се види из нашег претходног приказа извора, Бешеново из повеље Беле IV се недвосмислено наводи у кругу топонима везаних за историјску географију средњовековног Срема (Срем, сремска жупанија, сремска комора, припадност насеља Цркви светог Гргура о чему ће даље бити речи). У крајњој линији, евентуална помисао на вина из средњовековног банатског Бешенова морала би, сликовито речено, да устукне пред виноградима из сремског Бешенова и његове винородне околине као цивилизацијске појаве дугог трајања.

Присуство Печенега у Панонији, односно у ширем смислу на тлу југо-источне Европе, може се пратити упоредо са сеобом Мађара и настанком средњовековне угарске државе. Као угарски савезници или противници, мирним или војним путем, Печенези су у више наврата, почев од друге половине X и током XI века, насељавали Панонску низију. Последњи значајнији талас њихове миграције збио се у време владавине угарског краља Стефана II (1116–1131), када су као савезници задужени за одбрану граница били настањени у пограничним областима Угарске. Траг на некадашње печенешко присуство на реченом простору сачуван је до данашњих дана, као и на примеру сремског Бешенова, посредством бројних топонима (Kristó 2003: 69-79; Zimonyi 1994: 99-100). Када и како су Печенези основали насеље на јужним обронцима Фрушке горе, као и до када су се овде одржали као заједница, тешко је рећи. У сваком случају, Срем је током скоро целог XII века био важна погранична област око које су

ратовали Угарска и још увек моћно Византијско царство династије Комнина (Калић 1971: 13-56; Калић 2007: 34-42; Makk 1989).

У вези с Бешеновом из 1253. године, наш извор нам открива још једно вредно сазнање: да је ово насеље припадало Цркви светог Гргура (*Bessenev que ad ecclesiam sancti Gregorii pertinent*). Под црквом у овом контексту би требало подразумевати неку угледну институцију која је била господар и власник Бешенова. Без и најмање сумње, овде је реч била о оближњем бенедиктинском манастиру Светог Гргура. За састављаче повеље и савременике догађаја манастир је у духу тог времена једноставно био Црква светог Гргура. Упоредних примера за овакву праксу има на претек. Наиме, пет километара северозападно од Бешенова, у данашњим Гргуревцима који су по манастиру и његовој цркви стекли име, у средњем веку је постојао угледни и богати «*Monasterium sancti Gregorii ordinis sancti Benedicti*». Мада је у изворима његово постојање први пут забележено 1247. године, конвент је свакако био старији. Његови почеци су се вероватно односили на XII век (Csánki 1894: 253; Gašić 2000:123; Koszta 2000: 55, 59-60; Стојковски 2013, 21; Theiner, VMH, I: 205).

Поред Бешенова, Манастиру светог Гргура припадала су и друга насеља у његовој непосредној околини, попут села код Светог Ђорђа (*vicus ad sanctum Georgium; Villa Zenthgyurg*) где су се 1189. године зауставили крсташи немачког цара Фридриха Барбаросе пролазећи познатим путем од Дунава кроз Фрушку гору ка Сремској Митровици. Могуће је да успомену на ово данас нестало средњовековно насеље садржи име потеза Ђурђевац у атару Гргуреваца (Ansbert: 26; Csánki 1894: 253; Andrić 2005: 38-39; Поповић 1950: 56). Свети Гргур је поред манастира у Баноштору и Думбову тј. Раковцу спадао у ред најмногљуднијих средњовековних бенедиктинских конвената на тлу јужне Угарске, што је подразумевало да је располагао и са значајним поседима неопходним за своје издржавање (Koszta 2000: 56).

Међутим, вести из наше повеље по свом значају далеко превазилазе средњовековну топографију и границе поседа Светог Гргура и воде нас у средиште целе области Срема, у данашњу Сремску Митровицу. Како смо већ видели из описа криминалних радњи групе Бешеноваца, преступнике су на делу ухватили сремски коморници – *camerarii nostros Sirmienses*. Ово је наиме, како је историографија одавно констатовала, најранији податак о постојању Сремске краљевске коморе (новца), на чијем челу је средином XIII века стајао извесни коморник Леополд са својим сарадницима (Truhelka 1897: 9, 146; Hóman 1916: 458; Horváth – Huszár 1956: 22).

Краљевска комора или трезор прихода угарских владара, била је институција надлежна за замену и ковање новца чији су службеници у рударским областима вршили и убирање прихода од урбуре. У почетку је краљевска угарска комора (*camera regia*) била везана за личност владара и његов двор. Њено прво седиште налазило се у Острогону да би око 1250. године била пресељена у престони Будим. Управо средином XIII века рад коморе почиње да се децентрализује, а Сремска комора је била, барем по сведочењу извора, једна од

најстаријих обласних комора и ковница новца у Угарској. На челу комора стајали су коморски грофови/жупани (*comes camerae*). Реч је заправо била о банкарима и стручњацима за племените метале који су од краљевске ризнице узимали коморе у годишњи закуп. Они скоро па да су најчешће били странци. Чини нам се да је том соју људи припадао и поменути Леополд (Леполд-ус?). Додуше, у повељи Беле IV он се не помиње као гроф већ као коморник – као први и најзначајнији међу сремским коморницима, што би по Балинту Хоману посредно значило да је био коморски официјал, грофов службеник задужен за ковање новца (Hóman 1916: 662). Ипак, у конкретном случају, предвођени Леополдом, сремски коморници имали су овлаштења финансијске и локалне извршне власти (која је приличила грофу) када су у Бешенову вешто разоткрили кривично дело кривотворења. И што је још важније, они су у спору били оштећена страна, која је имала право на надокнаду, те по нама не би требало искључити претпоставку да је Леополд са својим друговима био самостални купац сремске коморе и могуће, овдашњи коморски гроф или његова претеча. У време владавине Карла Роберта Анжујског (1301–1342) краљевска ризница је знатно повећала своје приходе, захваљујући свеобухватним реформама које су одраз имале на пољу централизовања свих видова власти, унапређење финансија, рударства и ковања квалитетног новца. Угарска је тада била подељена на десет коморских области, а свака од њих је обично имала две ковнице новца. Захваљујући сачуваним изворима, историчарима су остали доступни бројни подаци о деловању краљевске коморе у периоду владавине Анжујаца, па и о сремској, која је била спојена са комором у Печују (Thallóczy 1879; Hóman 1916; Hóman 1921; Horváth – Huszár 1956: 21-33; Engel 1994: 320). Могло би се овом приликом запазити да без обзира што су сремски, односно бачко-калочки и печујски првосвештеници на тлу богатог Срема водили дуге спорове око надлежности и поседа, у погледу новчаних токова и прихода самог владара њихове црквене области су без тешкоће ујединили предузимљиви закупци краљевске коморе (Györffy 1959: 9-74).

Упоредо са радом ковнице, Сремска Митровица је као насеље груписано око два своја средишта – манастира Светог Димитрија и Светог Иринеја – током XIV века израсла у напредан град са бројном колонијом трговаца Дубровчана (Ђирковић 1969: 62-67; Динић-Кнежевић 1986). Може се претпоставити да је трговина сребром које су предузимљиви Дубровчани из Србије и Босне доносили у Митровицу само додатно поспешила рад и приходе сремске коморе новца (Рокаи 1987: 378). Њено седиште је као и средиште истоимене жупаније и бискупије, по свему судећи већ средином XIII века било смештено на савском острву, у добро утврђеном насељу Светог Иринеја (Csánki 1894: 238-239). Будући да би истраживачки проблем сремске коморе као значајне историјске појаве морао бити неизоставна тема свих будућих радова који ће настојати да свеобухватно истраже богату прошлост средњовековног Срема и Сремске Митровице, први сачувани помен постојања *cameram Sirmiensis* тим је вреднији за историјат њених почетака као и за разумевање сложених социјалних струк-

тура живота и привредних токова у овој области српско-угарског пограничја.

Пре него што пређемо на следећи садржај наше расправе, осврнућемо се на још једну занимљиву паралелу у вези са Митровицом као историјским центром ковања новца. Наиме, добро је познато да је у време позног Римског царства, посебно током IV века у тада императорској престоници Сирмијуму, у одређеним периодима радила царска ковница новца из које су излазили златници изузетне израде који су се по свом квалитету мерили с оним искованим у (другој царској престоници) Милану. Традиција ковнице се очувала све до VI века, када је у Сирмијуму последњи гепидски краљ Кунимунд у име царева Јустинијана I и Јустина II ковао «свој» новац (Милошевић 1969: 28-29; HENDY 1985: 385, 392-393). Околност да је средином XIII столећа, након вишевековног прекида, у Митровици поново радила ковница новца, никако нам не «говори» о могућем континуитету ковничарства на тлу Срема, али сведочи о изузетном геостратешком положају Митровице која је била и задуго остала место на којем су се рачвали и сусретали главни европски путеви протока људи, роба, култура и богатстава. Гранични, рубни положај насеља Светог Димитрија у саставу Краљевине Угарске, барем у периоду након монголске најезде па све до краја XIV века, није био препрека, већ предуслов његовог развоја.

Што се тиче карактера криминалног дела почињеног у Бешенову, оно је спадало у ред најтежих злочина, будући да је задирало у права и интересе самог владара (*ius regalis*). Како је једном приликом приметио Петер Рокаи, кривотворитељи, новца и повеља, били су сврстани у ред најокорелијих криминалаца попут убица, лопова и разбојника. У складу са обичајним правом чији је најранији помен остао записан управо у документу из 1253. године (*et eorum bona secundum consuetudinem regni ad... nostrae Maiestatis iudicem, et in partem dictorum Camerariorum nostrorum fuissent devoluta*), а од 1298. године и у виду формалне законске одредбе, фалсификатор ухваћен у злочину губио је целокупни иметак (Truhelka 1897:4; Hóman 1916: 473; Рокаи 1987: 377). Таква је судбина задесила и нашег Лаурентија и његове бешеновске пријатеље. По устаљеној пракси, судији би припало 2/3 одузетог иметка осуђених, док је преостала трећина ишла у корист оштећене, тј. добитничке стране у спору. У конкретном случају највише користи од исхода судског процеса имао је сам судија, калочки надбискуп Бенедикт. Он је био дугогодишњи сарадник Беле IV. Каријеру је започео 1238. године као краљев вицекацелар, ускоро је постао канцелар (1241-1261), да би упоредо с вођењем најповерљивијих правних и административних послова свог господара, заузео два најзначајнија црквена положаја у Краљевини Угарској, поставши калочки (1241–1254), а затим и острогонски надбискуп (1253–1261) (Zsoldos 2011: 289). С обзиром на његов положај и богатство, а у складу с неписаним правилом о хијерархијској подели моћи и добара унутар владајућег слоја, није било необично што је Бенедикт винограде из Бешенова великодушно поклонио свом верном фамилијару, тавернику Ивану.

У светлу сложености учињеног кривичног дела кривотворења новца, ва-

љало би размотрити и карактер личности и друштвени статус главноокривљеног Лаурентија. Фалсификовање новца у средњем веку, скоро као и данас, није била распрострањена криминална радња. Примера ради, на тлу јужне Угарске једна слична *opera criminis* збила се три деценије раније у односу на ону бешеновску. Да ствар буде занимљивија, њени «јунаци» су били бенедиктински монаси из манастира у данашњем банатском Итебеју (*Ecclesiam de Vituhu nigrogum ordinis Monachorum*). Предузимљива црна браћа су 1219. године прибегла фалсификовању новца, истопивши за потребе овог подухвата црквене посуде и друге драгоцености из своје цркве. Били су откривени, братство се растурило, а срамотни случај се нашао пред самим папом Хоноријем III (Juhász 1926: 106-107; Čemere 2008: 128; F, III/1: 282-284).

По логици ствари, за дело кривотворења новца било је неопходно неколико предуслова. Извршилац је морао имати почетни капитал изражен у племенитом металу или ваљаној монети, специјални алат који се, претпостављамо, није могао тек тако направити или набавити, и наравно, морао је без сумње да поседује неопходно знање и вештину, ако је желео да његово дело буде што верније оригиналу не би ли у крајњем исходу сложеног кривичног наума надмудрио своје жртве и државу.

Још је својевремено Станоје Станојевић лаконски закључио да је Лаурентије био «доста имућан човек... вероватно лакоми на новац» (Станојевић 1929б: 250). Сliku о овој оцени с којом се без дилеме можемо сложити поткрепљују пре свега наша сазнања о друштвеном статусу и имовини окривљеног. Лаурентије је био «*villicus de Bessenev*», у буквалном значењу те речи старешина или управник тог места. Будући да знамо да је Бешеново припадало Манастиру светог Гргура, Лаурентије је на једној страни био локални заступник Манастира као властелина и господара места, а на другој први човек и старешина реченог насеља. Овлашћења виликуса су пре свега зависила од статуса насеља и евентуалних привилегија које су уживали његови становници. Како кметовска села, тако и места настањена од стране немачких и романских досељеника (*hospes*) који су уживали посебну аутономију и слободе на свом челу су имали људе оловљаване са титулом *villicus*. Они су се бринули о сакупљању властеоских, црквених и државних дажбина од којих су, међутим, лично били ослобођени, заступали су властелина у појединим судским споровима, а у случају привилегованих насеља (где су обично бирани на годину дана), имали су извесну судску власт (Tringli 1994: 210; Kubinyi 1994: 273; Fügedi 1981: 398-418; Solymosi 1998: 14). Да закључимо, по свом друштвеном положају, те 1253. године, Лаурентије је био један од најугледнијих житеља Бешенова.

На богатство осуђеног најречитије је, међутим, указивао попис имовине која му је одузета. Да поновимо, Лаурентије је био власник више кућа и винограда (*domos et quasdam vineas*), једног сењака (*fenetum*) и пресе за вино (*torcular*). На овом месту посебно нас интересује помен Лаурентијевих винограда и пресе. Виногради су представљали посебан вид иметка који је доносио значајне приходе својим власницима. У средњовековној Угарској својину над

земљом, потврђену владарским даровницама, могли су да имају само припадници владајућег слоја друштва – племићи и црква, односно, владарска породица те држава и њене институције (жупаније и краљевске тврђаве). Бешеново и земља у његовом атару су, како смо видели, припадали Манастиру светог Гргура.

Међутим, у поседничким односима тог доба једино су виногради, као посебна категорија иметка, били врста изузетка. Наиме, властелини су радо прибегавали продаји своје земље на којој би неко био спреман да подигне виноград. Купци такве земље најчешће су били предузимљиви хоспеси (досељеници, странци пореклом), односно грађани – слободни људи, мада не ретко и богати кметови. Није тешко закључити да би они на тај начин, путем виноградарства и производње вина, увећали своје лично богатство. Пошто је реч била о уносној делатности која је изискивала улагање новца, време, познавање културе узгоја лозе и производње вина, купци таквих парцела уједно су стицали право и привилегију да са својим виноградима слободно располажу, да их продају и својевољно на њима одређују своје наследнике, иако су у правном смислу остали само трајни и наследни «закупци» речене земље. На другој страни, властелини су барем у теорији задржали врховно право над земљом, али у пракси су се задовољили са годишњом таксом коју су им стварни власници винограда исплаћивали у новцу и делом у вину (Mályusz 1930: 809-839).

Виногради и трговина вином били су својеврсна парадигма слободе средњо-вековног човека (будућег грађанина) и његових тежњи за успехом. На овим основама развило се и виноградарство на тлу средњовековног Срема, чија су чувена вина пронела славу ове области диљем средње Европе. Лаурентије је био предузимљив човек који се очигледно, сем фалсификовања новца, бавио и виноградарством и производњом вина. Он или већ његови преци имали су довољно новца да поменуте винограде од неког купе. Коначно, виногради су били у Лаурентијевом «власништву», јер иначе не би могли бити предмет конфискације, дакле нису непосредно припадали Цркви светог Гргура. Представу о Лаурентијевом богатству и бављењу винарством употпуњује податак о преси која се такође без сумње налазила у његовом личном власништву. Иако ју је у производњи вина и уља користио већ антички човек, преса је и за средњовековног човека представљала несвакидашњу техничку справу од посебне вредности (Hedwig, 2000: 1100-1101). Чим су држали за сходно да је наведу у попису Лаурентијевог богатства¹, постојала је знатна вероватноћа да је овде реч била о великој винској преси која је свом власнику, путем услужног пресовања грожђа, доносила приход. Интересантна је међутим околност да су се пресе обично налазиле у поседу средњовековног властелина и да су представљале његов монопол који је он примењивао на свом поседу (Bloch 2001: 245). У недостатку других доказа, питање да ли су становници Бешенова (конкретно њихов виликус) стекли такве привилегије од Манастира светог

¹ У попису је преса наведена заједно са извесним сењаком (fenetum), претпостављамо дрвеном грађевином која се налазила изван круга Лаурентијевих кућа. Могуће је да је управо тај *fenetum* био место где се преса налазила и на којем се вршило пресовање кљука.

Гргура, да су располагали и с правом да држе пресу, остаће отворено. Ипак, као хипотезу овакву могућност не смемо искључити.

Помен пресе за вино у извору из 1253. године, по свему судећи је најстарија сачувана вест о употреби ове справе у поступку производње квалитетног вина на тлу Фрушке горе. Од стране историчара је изречена оцена да је производња средњо-вековног сремског вина била уско везана с постојањем овдашњих манастира, тј. опатија. Захваљујући виноградима и производњи вина, током XIV, и могуће све до средине XV века, посебно опатије у Думбову, Гргуревцима и Петроварадину су знатно повећале своје приходе и материјално благостање (Koszta 2000: 59). По слову нашег извора, у широј околини Бешенова које је припадало манастиру Светог Гргура средином XIII века постојали су виноградни гради. Део прихода од винограда у власништву Бешеноваца свакако је у виду виноградарских дажбина или макар мале десетине ишао и корист Манастира светог Гргура. Ова сазнања свакако ће представљати при-лог историји винарства на тлу средњовековног Срема.

За нашу тему ништа мање занимљиво питање је ко су, по свом статусу на-дасве били житељи Бешенова средином XIII века. Потомци Печенега, обични кметови или досељеници тј. хоспеси који су приликом насељавања Бешенова, као заједница од свог земљишног господара, Манастира светог Гргура, стекли посебне привилегије? Барем по предузимљивости појединих Бешеноваца на пољу винарства и делатности везаних за недозвољено ковање новца, чини нам се да су превазилазили статус обичних кметова, и да је њихова заједница, попут бројних других у овом делу винског Срема, имала статус хоспеса. Наравно, и ово је само наша претпоставка.

Лаурентије се у свом криминалном подухвату удружио са Јованом, зетом извесног Гргура из Бешенова. У њихове послове био је укључен и један члан Лаурентијевог «домуса», његов син Димитрије. Околност која нам је овом приликом привукла пажњу јесу лична имена две, од четири поменуте личности, а која су била идентична са патронима два оближња манастира. Гргур из Бешенова могуће да је добио име по светом Гргуру, заштитнику манастира којем је Бешеново припадало, док је Димитрије могуће опет носио име по светом Димитрију, патрону угледног грчког, православног Манастира светог Димитрија, Митровице и целе области Срема. Под условом да је ова претпоставка тачна, био би то знак да су монашке заједнице и култ њихових светаца, сем заслуга за развој винарства, давање имена два насеља која су се очувала до данас, имали виталног утицаја и на животе обичних људи тог доба.

За писца овог рада такође ће, на жалост, остати без одговора истраживачко питање под којим околностима су се Лаурентије и његови сарадници одлучили за сложени подухват кривотворења новца и да ли су можда од раније имали неку пословну везу са краљевском комором и ковницом новца у оближњем месту Светог Димитрија, тј. Светог Иринеја, удаљеним непуних двадесет пет километара од средишта њихове завере, винородног Бешенова. Односно, да ли су на релацији Митровица – Бешеново у том периоду постојали и много живљи

економски односи него што нам то открива једна белешка о несвакидашњем криминалном делу које је могуће било само последица много сложенијих социјалних и економских структура тадашњег Срема.

На крају, преостаје нам да се осврнемо можда и на кључну тезу овог прилога. Наиме, у историографији је опште позната чињеница, о томе сведоче два релевантна извора, да је Срем током 1241/2. године задесила тешка судбина (Rogerius: 568; Theiner, VMH, I: 205). Прво су Кумани, сукобивши се с Мађарима, на свом путу за Бугарску прошли кроз Срем и том приликом су похарали његово становништво и насеља (попут Мађелоса или Светог Мартина). Да несрећа буде већа, ускоро након њих појавили су се и Монголи од којих је сремска земља поново настрадала. Седиште бискупије у Баноштору као и тамошњи славни манастир, на пример, били су уништени. О размерама тих разарања историографија до данашњег дана води исцрпне расправе (Szabó 2007). Ипак, повеља Беле IV из 1253. године, деценију након ове војне пошасте, доноси нам обавештења о деловању краљевске коморе у данашњој Сремској Митровици, виноградима и производњи вина на подручју Бешенова и Гргуреваца, о живој привредној активности ондашњих становника Срема који су чак посегли за ковањем лажног новца. Такође знамо да су управо Манастир светог Гргура којем је припадало и Бешеново као и Манастир светог Димитрија у Митровици били поштеђени разарања (Theiner, VMH, I: 205; Ђирковић 1969: 60). По свему судећи, Кумани и Монголи нису досегли до свих делова сремске земље. И срећом, због њихове журбе или других планова, фрушкогорски виноградни су очигледно остали сачувани.

Извори:

¹ Ansbert = Ansbert, *Historia de expeditione Friderici Imperatoris*, MGH SS, nova series, V, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friderichs I*, ed A. Chroust, Berlin 1928.

² F = Fejér, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I-XI Budae 1829–1844.

³ Katona, Stephanus (1782). *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae*. Tomulus VI, *Complectens res gestas Belae IV. post abitum Tartarorum* Stephanus V. Ladislai IV. Andreae III. Budae: Typis regiae Universitatis.

⁴ Pray, Georgius (1776)/(1779), *Specimen hierarchiae Hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae*. Pars II. *Posonii et Cassoviae: sumptibus Joannis Michaelis Landerer, typographi et bibliopolae*.

⁵ RA = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I-II / 1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1943; II/2-3. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1961; II/4. Szerk. Borsa Iván. Bp. 1987.

⁶ Smičiklas = Smičiklas, Tadija, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Salvonije*, II-XIV, Zagreb 1904–1916.

Литература:

- ¹ Andrić, Stanko (2005). Samostan Svetog Križa u Frankavili (Mandelosu). Историјски часопис 52: 33-82.
- ² Bloch, Marc (2001). Feudalno društvo. Zagreb: Golden marketing.
- ³ Csánki, Dezső (1894). Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest: MTA.
- ⁴ Čemere, Zoltan (2008). Srednjovekovni manastiri Banata i Pomorišja. Kikinda: Istorijски arhiv Kikinda.
- ⁵ Ђирковић, Сима (1969). Civitas Sancti Demetrii. In: Сремска Митровица, Сремска Митровица: Скупштина општине Сремске Митровице и Музеј Срема: 59-71.
- ⁶ Ђурчић, Слободан – Јовановић, Млађен – Гаудењи, Тивадар – Илић, Александар (2012). Атлас насеља Војводине, I књига, Срем. Нови Сад: Матица српска.
- ⁷ Динић-Кнежевић, Душанка (1986). Дубровник и Угарска у средњем веку. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за историју – Војвођанска академија наука и уметности.
- ⁸ Engel, Pál (1994). Kamara. In: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század), főszerkesztő Gyula Kristó. Budapest: Akadémia Kiadó (= KMTL): 320.
- ⁹ Fügedi, Erik (1981). Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- ¹⁰ Györffy, György (1959). Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szévaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert. Studia slavica Academiae scientiarum Hungariae. V: 9-74.
- ¹¹ Hedwig, A. (2000). Kelter. Lexikon des Mittelalters, CD-ROM Ausgabe, Verlag J. B. Metzner. 5: 1100-1101.
- ¹² Hendy, F. Michael (1985). Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450. Cambridge etc: Cambridge University Press.
- ¹³ Hóman Bálint (1916). Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest: MTA.
- ¹⁴ Hóman Bálint (1921). A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Robert korában. Budapest: Budavári Tudományos Társaság.
- ¹⁵ Horváth, Tibor – Huszár, Lajos (1956). Kamaragrófok a középkorban. Numizmatikai Közlöny 54-55: 21-33.
- ¹⁶ Gašić, Emerik (2000). Kratki povijesni pregled Biskupija Bosansko-Đakovačke i Srijemske, načinjen iz povijesnih izvora s pridodanim životopisima. Preveo i priredio Stjepan Sršan. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.
- ¹⁶ Juhász, Kalman (1926). Hajdani monostorok Csanád-egyházmegyében, Budapest: Szent-István Akadémia.
- ¹⁷ Калић, Јованка (1971), Земун у XII веку. ЗРВИ 13: 13-56.
- ¹⁸ Калић, Јованка (2007). Темељи културне историје Срема, средњи век. In: Срем кроз векове, слојеви култура Фрушке горе и Срема. Зборник радова, уредио Миодраг Матицки. Београд: Вукова задужбина; Институт за књижевност и уметност; Беоцин: Огранак Вукове задужбине: 31-44.
- ¹⁹ Koszta László (2000). Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkor-

ban. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk.: Kollár Tibor. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár 2000, 41-80.

²⁰ Kristó, Gyula (2003). Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest: Lucidus Kiadó.

²¹ Kubinyi, András (1994). Hospes. KMTL: 273.

²² Makk, Ferenc (1989). The Árpáds and the Comneni: political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Budapest: Akadémiai Kiadó.

²³ Mályusz, Elemér (1930). Az 1498. évi 41. törvénycikk. Társadalomtörténeti tanulmány. Századok 64: 809-839.

²⁴ Милошевић, Петар (1969). Антички Сирмијум. In: Сремска Митровица, Сремска Митровица: Скупштина општине Сремске Митровице и Музеј Срема: 19-32.

²⁵ Поповић, Ј. Душан (1950). Срби у Срему до 1736/37. Историја насеља и становништва. Београд: САНУ.

²⁶ Рокаи, Петар (1987). Примена неких видова регалног права на подручју јужне Угарске у средњем веку. Анали Правног факултета у Београду. 3-4: 370-380.

²⁷ Станојевић, Станоје (1929a). Бешеново – Печенешко село. Гласник Историјског друштва у Новом Саду. II/1: 88-89.

²⁸ Станојевић, Станоје (1929b). Прављење лажног новца у Бешенову у 13 веку. Гласник Историјског друштва у Новом Саду. II/2: 88-89.

²⁹ Стојковски, Борис (2013). Бенедиктинци у Срему у средњем веку. Српска теологија данас 2012. Четврти годишњи симпозион, Београд: 19-30.

³⁰ Szabó, János (2007). A tatárjárás, A mongol hódítás és Magyarország. Budapest: Corvina.

³¹ Thallóczy, Lajos (1879). A Kamara Haszna (lucrum camerae) története. Budapest: Weizsmann testvérek bizománya.

³³ Solymosi, László (1998). A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Budapest: Argumentum Kiadó.

³⁴ Tringli, István (1994). Falunagy. KMTL. 210.

³⁵ Truhelka, Ćiro (1897). Slavonski banovci (Prinos hrvatskoj numismatici). Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. januar-mart, IX: 1-160.

³⁶ Zimonyi István (1994). Besenyő. In: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század), főszerkesztő Gyula Kristó. Budapest: Akadémia Kiadó: 99-100.

³⁷ Zsoldos, Attila (2011). Magyarország világi archontológiája 1000-1301. Budapest: MTA.

Djura Hardi. Mediaeval Syrmia in a Document of King Bela IV on 3. October 1253. In a document issued by the Hungarian King Béla IV on 3. October 1253, an earlier verdict of the court was confirmed by which the estates of Laurentius, the Administrator of Besenovo, a place in Syrmia, were confiscated for the reason of having him caught in the criminal act of counterfeiting money. Basing it on this document, the author of the paper discusses about the history of the Syrmia region in the 13th century. The document contains the first mention of the place Besenovo in history, which most

likely belonged to the Benedictine Monastery of St. Grgur (Grgurevci). At the same time this document supplies the first chronological data revealing the fact that in the centre of the region and the County of Syrmia a *Lucrum Camerae* – where coins were also minted – already existed at this time, whose employers revealed the crime. The document also tells of the interesting social structure of the population and a prosperous economic life in the Syrmia region of the 13th century, which continued in spite of the recent invasion of the Tartars (Mongols). And finally, we also learn that among the confiscated property of the above mentioned counterfeiter there were vineyards and wine presses, as yet another proof of the fact that Syrmium was a region where famous, good quality wine was produced.

Key words: mediaeval Syrmia, king Béla IV, Monastery of St. Grgur (Grgurevci), criminal case of the counterfeiter, Bešenovo, wines from Sirmia

Отримано: 10.10.2015 р.

УДК 930.1 (477) (092): 94(5-191.2) «07/08»

Олег Бубенок

СВІДЧЕННЯ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ДЖЕРЕЛ ПРО ЧАС ТА ОБСТАВИНИ ІУДАЇЗАЦІЇ ХОЗАРІВ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ А. Ю. КРИМСЬКОГО

Олег Бубенок. Свідчення мусульманських джерел про час та обставини іудаїзації хозарів в інтерпретації А. Ю. Кримського. На сьогодні серед багатьох дослідників набула поширення думка, що хозари прийняли іудаїзм за часів Гаруна ар-Рашида, тобто на межі VIII–IX ст. Це припущення базувалося на даних деяких арабських джерел X ст. Проте сучасний візантолог К. Цукерман, посилаючись на дані деяких християнських джерел, намагається довести, що це сталося вже після 861 р., тобто після місії Костянтина до хозар.

Слід зазначити, що у К. Цукермана в цьому припущенні вже у 30-і рр. XX ст. був на Україні попередник – це академік А. Ю. Кримський, який в неопублікованих розділах своєї роботи «Історія хазар» дотримувався саме аналогічної думки. Але він спирався, в першу чергу, на дані арабських авторів, які жили на межі IX–X ст. Особливо схильний був довіряти А. Ю. Кримський Ібн ал-Факигу, який, на його думку, користувався одним із варіантів більш раннього твору Ібн Хордадбега. Ібн ал-Факиг на самому початку X ст. повідомляв: «Хозари – усі вони іудеї, а стали іудеями нещодавно». Окрім того, дослідник в якості підтвердження цього припущення наводить дані Джахиза (IX ст.) та ал-Бакрі (XI ст.). Що ж до повідомлення ал-Мас'уді (X ст.) про іудаїзацію верхівки хозарів за часів Гаруна ар-Рашида, то А. Ю. Кримський вважав, що тут під словом «малік» слід розуміти не кагана, а одного з його вельмож, можливо майбутнього «бека».